

УДК 378.011.3-051:6]:373.5.035:172.15

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ ДО НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ НУШ

Оксана Кудря, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри виробничо-інформаційних технологій та безпеки життєдіяльності, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка.

ORCID: 0000-0002-4602-9883

E-mail: kudrya@gsuite.pnpu.edu.ua

У статті доводиться, що національно-патріотичне виховання студентської та учнівської молоді в умовах сьогодення є одним із найбільш пріоритетних напрямків роботи освітніх закладів України. Проаналізовано можливості національно-патріотичного виховання школярів в межах технологічної освіти засобами змісту навчального предмету. Розглянуто питання специфіки здійснення навчально-виховної роботи вчителів технологій в умовах НУШ. Зауважується, що національно-патріотичне виховання учнів ефективно здійснюватиме вчитель зі сформованим почуттям патріотизму, національної гідності та самосвідомості. Розкрито особливості національно-патріотичного виховання студентів – майбутніх учителів технологій в умовах сьогодення.

Ключові слова: національне виховання; патріотичне виховання; патріотизм; національна самосвідомість; національно-патріотичне виховання; майбутній вчитель технологій; НУШ; трудове навчання; технології; національна культура.

TRAINING OF FUTURE TECHNOLOGY TEACHERS TO NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION OF SCHOOL STUDENTS IN THE CONDITIONS OF NUS

Oksana Kudria, Candidate of Pedagogical Sciences, Docent, Head of the Department of Production and Information Technologies and Life Safety, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-4602-9883

E-mail: kudrya@gsuite.pnpu.edu.ua

The article examines the problem of preparing future technology teachers for the national-patriotic education of schoolchildren in the conditions of the new Ukrainian school. It is proven that the national-patriotic education of youth in today's conditions is one of the most priority areas of work of educational institutions of Ukraine.

The peculiarities of national-patriotic education of schoolchildren within technological education are analyzed. The potential possibilities of the content of labor training as an effective means of national-patriotic education are considered. It has been proven that the involvement of students in the achievements of Ukrainian national culture ensures the effective inclusion of the younger generation in the sphere of spiritual and material heritage of Ukrainians of the past. This contributes to the revival and preservation of the cultural heritage of the Ukrainian people, affects the formation of national self-awareness in students.

The issue of the specifics of the educational and educational work of technology teachers in the conditions of the new Ukrainian school was considered. It was established that the qualitative implementation of the above depends on the national-patriotic identity of the teacher himself.

The peculiarities of the national-patriotic education of students – future technology teachers by means of the content of the relevant educational components are revealed. The experience of strengthening the national-patriotic views of student youth based on a set of measures of a theoretical and practical nature, which have a patriotic orientation and are relevant in today's conditions, is highlighted.

It has been established that future technology teachers who will work in a new Ukrainian school should be familiar with the scientific, theoretical and methodical principles of patriotic education of schoolchildren, possess techniques for including the issues of national and patriotic education of children in technological education, and introduce information about the acquisition of Ukrainian culture into the organizational structure classes in labor training lessons, to involve schoolchildren in social volunteering.

Key words: national education patriotic education; patriotism; national self-awareness; national-patriotic education; future teacher of technology; NUS; labor training; technology; national culture.

Національно-патріотичне виховання молоді в умовах сьогодення є одним із найбільш пріоритетних напрямків роботи зі здобувачами освіти у вищих навчальних закладах України. Особливої уваги заслуговує питання національно-патріотичного виховання студентів педагогічних вишів оскільки особливості їх професійної діяльності будуть пов'язані з навчанням та вихованням підростаючого покоління в умовах дошкільної, шкільної, позашкільної, професійної освіти.

Заклади вищої педагогічної освіти у період дії воєнного стану стають осередками національно-патріотичного виховання, спрямовують освітньо-виховну діяльність на реалізацію Концепції національно-патріотичного виховання (затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 № 527), активно долучають студентство до заходів, які мають національно-патріотичне спрямування.

Сьогоднішній здобувач освіти ПНПУ імені В. Г. Короленка за спеціальністю 014.10 Середня освіта (трудове навчання та технології) у майбутньому – учитель технологій ЗЗСО, здатний на якісно високому рівні організувати навчально-виховний процес в умовах нової української школи (НУШ) з урахування викликів сьогодення та актуальних завдань, які стоять перед сучасною освітою.

Питанням патріотичного виховання підростаючого покоління приділяли увагу у своїх працях Г. Ващенко, О. Духнович, І. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. Після проголошення незалежності України у 1991 році впродовж трьох десятиліть поспіль активно досліджувалась проблематика національно-патріотичного виховання учнівської та студентської молоді. Проблема національного виховання, формування патріотичних почуттів у молоді у 90-х роках ХХ ст. була предметом дослідження ряду науковці, присвятили їй свої роботи В. Кузь, І. Мартинюк, Ю. Руденко, З. Сергійчук, Р. Скульський, М. Стельмахович, В. Струманський.

Окремим аспектам національно-патріотичного виховання студентів ЗВО присвятили свої праці О. Жаровська [1], Г. Пономарьова [6], І. Степанець [10], М. Степико [11], І. Курліщук [2] та ін. У межах технологічної освітньої галузі досліджувалося питання формування національно-свідомої особистості академіком Д. Тхоржевським [8; 13]. Ключові методологічні положення з проблем відродження української національної культури, становлення національної суспільної самосвідомості висвітлено у працях С. Захарченка, Я. Журецького, П. Ігнатекна, Д. Тхоржевського.

Проблематика виховання національної самосвідомості особистості в процесі технологічної освіти висвітлювалася в працях А. Терещука, Ю. Белової, С. Павх, Л. Оршанського, І. Вдовенко, Г. Джеваги, Л. Савки, О. Гевко та ін.

Масштабна реформа шкільної освіти, яка пов'язана з НУШ, вимагає підготовки кваліфікованих вчителів технологій, що в умовах викликів сьогодення, зможуть на якісно-високому рівні здійснювати процес національно-патріотичного виховання школярів.

Метою статті є аналіз особливостей підготовки майбутніх учителів технологій до реалізації завдань національно-патріотичного виховання учнів в умовах НУШ.

Національна спрямованість освіти характеризується невіддільністю освіти від національної основи, органічним поєднанням освіти з історією і традиціями українського народу, збереженням та збагаченням його національних цінностей.

Дослідження різних аспектів організації національно-орієнтованого навчання і виховання здійснювало ряд науковців (Є. Антонович, А. Бойко, А. Вихрущ, О. Вишневецький, М. Антоненко, П. Дроб'язко, П. Ігнатенко, В. Кравець, В. Кузь, І. Мартинюк, Л. Оршанський, Ю. Руденко, М. Стельмахович, В. Струманський, Д. Тхоржевський та ін.), аналіз праць яких дозволив виокремити сутність національного і патріотичного виховання, їх роль у формуванні в особистості почуття патріотизму та національної самосвідомості [3; 5; 8; 13].

Національне виховання покликане сприяти формуванню світоглядної свідомості та ціннісних орієнтацій молоді, передачі їй соціального досвіду, надбань попередніх поколінь. Національне виховання, будучи науково обґрунтованим та правильно організованим, забезпечує всебічне піднесення національної самосвідомості особистості, формує у неї сукупність уявлень щодо історичного шляху нації та її самобутності, перспектив її розвитку.

Патріотичне виховання передбачає здійснення планомірної виховної діяльності, спрямованої на формування почуття патріотизму та любові до Батьківщини. В. Сухомлинський зауважував, що «патріотичне виховання школярів доцільно здійснювати на національних цінностях, серед яких провідними є любов до рідної землі, народу й Батьківщини, любов до найбільш рідних людей, членів сім'ї та родини, любов до рідної мови, шанобливе й бережливе ставлення до історії та культури українського народу, праця на благо свого народу й Батьківщини» [12, с. 256].

Патріотизм – це почуття людини, що пов'язане із відданістю і любов'ю до Батьківщини та свого народу, відчуттям гордості не лише за минуле, але й за сьогодення, готовністю до активно-діяльній самореалізації на благо Батьківщини та її захисту.

Підтримуємо думку, що визначальна риса українського патріотизму має полягати у його дієвості, тобто спроможності особистості трансформувати почуття в конкретні вчинки і справи, що здійснюватимуться на користь держави. Патріотичне виховання покликане формувати українця як людину з активною життєвою позицією, що здатна своєю діяльністю якісно впливати на зміну ситуації в Україні на краще.

Невід'ємною складовою патріотизму є національна самосвідомість, під якою розуміють «...усвідомлення особистістю себе часткою певної національної (етнічної) спільноти та оцінка себе як носія національних (етнічних) цінностей, що склалися у процесі тривалого історичного розвитку національної спільноти, її самореалізації як

суб'єкта соціальної дійсності. Національній самосвідомості конкретної особистості, як і самосвідомості усіх представників нації, з якою ця особистість себе ідентифікує, притаманне прагнення до самовираження і самореалізації своєї національної сутності, неповторності, потреба зайняти гідне місце серед інших національних спільнот та зробити помітний внесок у розвиток людської історії» [8, с. 195].

Національна самосвідомість формується на основі знань про національний ідеал, національні та загальнолюдські цінності, на основі знань про свою історію, культуру, тобто про свою національну спільноту, про конкретних носіїв національної самосвідомості та представників спільноти, які найповніше втілюють у собі національний характер.

Національно-патріотичне виховання є важливим державним завданням. В основу національно-патріотичного виховання покладені історичні й культурні цінності, традиції і звичаї народу, значення яких зростає в умовах європейської інтеграції України.

Потрібно відмітити, що з моменту проголошення незалежності України впродовж трьох десятиліть розроблялися концепції, серед яких можна виокремити Концепцію національної системи виховання (1996), Концепцію національно-патріотичного виховання (2009), Концепцію громадянської освіти та виховання в Україні (2012), Концепцію Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян на 2013–2017 рр., Концепцію національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015), Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2019), Концепцію Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 р. (2020).

Наразі, відповідаючи викликам часу, наявним ризикам щодо втрати державної незалежності, прямій загрозі денационалізації, з метою посилення національно-патріотичного виховання підростаючого покоління

у червні поточного року відбулося затвердження нової Концепції національно-патріотичного виховання (наказ МОН від 06.06.2022 № 527), а також затвердження Заходів щодо реалізації даної Концепції в системі освіти України до 2025 року.

Мета національно-патріотичного виховання визначається даною Концепцією як «... становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності» [9].

Реалізацію завдань національно-патріотичного виховання школярів в закладах загальної середньої освіти можливо здійснювати на уроках історії, математики, української мови і літератури, географії, інформатики, фізики, біології, хімії, фізичної культури, трудового навчання та технологій тощо. Саме засобами їх змісту, залученням у їх змістове наповнення відомостей про здобутки українців у різних сферах життя і діяльності, використанням краєзнавчого матеріалу, прилученням до надбань національної культури можливо активно впливати на процес формування почуття патріотизму, національної самосвідомості.

Змістове наповнення технологічної освіти є таким, що у повній мірі дозволяє

ознайомлювати підрастаюче покоління з українською культурою, вагомими надбаннями (як матеріальними, так і духовними) українців минулого – з різними видами українського декоративно-прикладного мистецтва, видами українських народних ремесел і промислів, українським лялькарством, традиціями української народної кухні та ін.

Вивчення матеріальної культури українців дає можливість широко ознайомлювати учнів з ідеями національної філософії, народними символами, з традиціями, звичаями та обрядами, а це вже сфера духовної культури. Реалізація зазначеного під час навчально-виховної роботи з учнями у процесі їх технологічної освіти сприяє етнізації шкільної молоді, формуванню у неї національної гідності та самосвідомості.

У власних педагогічних пошуках керувалися розумінням того, що лише національно-свідомий вчитель може ефективно здійснювати формування національної самосвідомості учнів та реалізувати завдання національно-патріотичного виховання.

У своїй науково-педагогічній діяльності ми завжди приділяли увагу питанням національно-патріотичного виховання, формуванню в учнівської та студентської молоді національної самосвідомості. Реалізували зазначене шляхом пошуку можливостей оновлення змістового наповнення тематики технологічної освіти учнівської та студентської молоді надбаннями української національної культури, добирали навчальний матеріал та розробляли методiku його викладання.

Напрацювання були представлені на конференціях різних рівнів (міжнародних, всеукраїнських, регіональних), міжнародних конгресах з етнодизайну, у збірниках наукових праць, на сторінках всеукраїнського науково-практичного освітньо-популярного журналу «Імідж сучасного педагога», наукового журналу «Українська професійна освіта», науково-методичного журналу «Трудова підготовка в рідній школі» та ін.

Масштабна реформа НУШ у середній освіті висуває нові вимоги до особистості вчителя технологій, рівень фахової готовності якого має відповідати вимогам часу. І методична підготовка майбутніх учителів технологій вимагає відходу від формування у них позиції у навчальному процесі як вчителя, який здатний лише відтворювати зміст навчальної програми. Учитель Нової української школи – це учитель, який уміє самостійно конструювати навчальний процес під здібності і природні нахили учнів, уміє працювати «на учнів», а не лише на виконання навчальної програми.

Тобто вчитель технологій починаючи уже 2022–2023 навчального року може самостійно розробляти модельні програми виходячи з власного бачення змістового наповнення технологічної освіти учнів та створення комфортного освітнього середовища для учнів.

Щодо національно-патріотичного виховання учнів, то воно продовжує бути одним із нагальних освітніх питань сьогодення. Перед сучасним вчителем технологій стоїть одне із важливих завдань – це приділення уваги національно-патріотичному вихованню підрастаючого покоління. Встановлено, що якісна реалізація зазначеного залежить від національно-патріотичної ідентичності самого вчителя.

Посилення національно-патріотичних поглядів здобувачів освіти ПНПУ імені В. Г. Короленка за спеціальністю 014.10 Середня освіта (трудове навчання та технології) відбувається на основі комплексу заходів теоретичного і практичного

характеру. Зміст багатьох освітніх компонентів «Історія української державності та національної культури», «Технологічний практикум», «Практикум з декоративно-прикладної творчості», «Народні промисли України», «Дизайн і декоративне мистецтво» та ін. дозволяє активно прилучати студентську молодь до надбань національної культури.

Крім навчальної діяльності здійснюється і виховна робота у напрямі національно-патріотичного виховання майбутніх учителів технологій. Але з моменту повномасштабного російського вторгнення на територію України та введення з 24 лютого 2022 р. в Україні правового режиму воєнного стану [7] цей вид виховної роботи набув особливих рис – відбулося посилення в сфері патріотичного виховання. Впродовж останніх пів року студенти брали участь в університетських заходах патріотичної тематики, їх залучали до проведення майстер-класів з декоративно-прикладних видів творчості для дітей із сімей вимушених переселенців, вони виготовляли вироби для благодійних ярмарків тощо.

Унікальні можливості для національно-патріотичного виховання є у Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка. Освітній заклад активно співпрацює з простором-партнером Veteran Hub «Свої тут. ++» [4]. На базі ветеранського простору здійснюється просвітницька діяльність та проводяться тематичні заходи. Один із останніх заходів для студентів-першокурсників факультету технологій та дизайну проведено наприкінці вересня 2022 року. Координаторкою ветеранського простору надана інформація здобувачам першого (бакалаврського) рівня вищої освіти щодо важливості та соціальної значущості питання підтримки ветеранів російсько-української війни, про особливості допомоги їм у реінтегруванні у цивільне життя. У ветеранському просторі було зорганізовано проведення майстер-класу з виготовлення оберегів для захисників України, які зараз перебувають на лікуванні у військовому шпиталі.

14 жовтня було проведено для майбутніх учителів технологій захід до Дня захисників і захисниць України «Нація нескорених». У ході заходу студенти спілкувалися з захисниками нашої країни, торкнулися спогадів щодо перших днів війни, говорили про те відчуття патріотизму та любові до Батьківщини, яке загострилося у кожного українця.

Наразі майбутні вчителі технологій долучилися до університетського заходу – конкурсу відеопроєктів на патріотичну тематику «Звитяга», результати якого будуть оголошені 6 грудня 2022 року до Дня Збройних сил України.

Виходячи з вищезазначеного, підготовка майбутніх учителів технологій до національно-патріотичного виховання школярів в умовах НУШ включає як традиційні методики, які вже «відшліфовані» і мають доведений ефективний виховний вплив на особистість (наприклад, популяризація у навчальному процесі засобами змісту освітніх компонентів кращих здобутків національної культурної і духовної спадщини, участь у заходах, що пропагують духовно-моральні цінності українського народу, його духовні і матеріальні надбання), так і нові, зокрема пов'язані із формуванням у молоді громадянської самосвідомості та ціннісних орієнтирів на прикладах героїчної боротьби українського народу в умовах сьогодення, залученням студентства до участі у збереженні і підтримці єдності українського суспільства, з організацією зустрічей із захисниками України.

Майбутні учителі технологій, що працюватимуть в НУШ, мають бути обізнаними із науково-теоретичними і методичними засадами патріотичного виховання шкільної молоді, володіти прийомами включення проблематики національно-патріотичного виховання підростаючого покоління у технологічну освіту, вводити культурологічні відомості в організаційну структуру занять на уроках трудового навчання, спонукати школярів до соціального волонтерства шляхом виготовлення виробів для благодійних ярмарків, заохочувати до створення оберегів для наших захисників.

Таким чином, національно-патріотичне виховання студентської та учнівської молоді в умовах сьогодення є одним із найбільш пріоритетних напрямків роботи освітніх закладів України. Особливості національно-патріотичного виховання школярів в межах технологічної освіти полягають у прилученні учнів до здобутків української національної культури, їх дієвому включенні у сферу духовних та матеріальних надбань українців минулого, що сприяє не лише відродженню та збереженню культурної спадщини українського народу, але і впливає на формування в учнів національної самосвідомості.

Навчально-виховна робота вчителя технологій в умовах НУШ має свою специфіку, а якісна реалізація завдань національно-патріотичного виховання учнів суттєво залежить від сформованості у самого вчителя почуття патріотизму та національної самосвідомості. Розкрито особливості національно-патріотичного виховання студентів – майбутніх учителів технологій засобами змісту відповідних освітніх компонентів. Висвітлено досвід посилення національно-патріотичних поглядів студентської молоді на основі комплексу заходів теоретичного і практичного характеру, що мають патріотичне спрямування і є актуальними в умовах сьогодення.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробці системи національно-патріотичного виховання майбутніх вчителів технологій та методики визначення їх готовності до національно-патріотичного виховання підростаючого покоління в умовах нової української школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жаровська О. П. Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Вінниця, 2015. 290 с.
2. Курлішук І. Педагогічні умови національно-патріотичного виховання студентства засобом віртуального освітнього середовища ЗВО. *Грааль науки*. 2021. Вип. 2–3. С. 449–453.
3. Мартинюк І. В. Національне виховання: теорія і методологія: метод. посіб. Київ: ІСДО, 1995. 160 с.
4. На базі Полтавського педагогічного відкрився ветеранський простір Плюс Плюс ++. URL: <http://pnpu.edu.ua/news/na-bazi-poltavskogo-pedagogichnogo-vidkrivysya-veteranskij-prostir-plyus-plyus.html> (дата звернення: 25.10.2022).
5. Основи національного виховання: концептуальні положення / М-во освіти України; Уманський держ. пед. ін.-т. ім. П. Г. Тичини; за заг. ред. В. Г. Кузя, Ю. Д. Руденка, З. О. Сергійчика. Умань: УДП, 1993. 108 с.
6. Пономарьова Г. Ф. Виховання громадянської культури та патріотизму у студентів вищих педагогічних навчальних закладів. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2015. Вип. 37. С. 258–272.
7. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 18.10.2022).
8. Система виховання національної самосвідомості учнів загальноосвітньої школи: методичний посібник для вчителів / за ред. акад. Д. О. Тхоржевського. Київ: Видавничий відділ ТДПУ, 1999. 296 с.
9. Система освіти: затверджено заходи щодо національно-патріотичного виховання дітей та молоді.

- URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sistema-osviti-zatverdzheno-zahodi-shodo-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-ditej-ta-ta-molodi> (дата звернення: 21.10.2022).
10. Степанець І. О. Громадянсько-патріотичне виховання студентів засобами освітнього процесу у ВНЗ. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2017. Вип. 40. С. 172–179.
 11. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. Київ: НІСД, 2011. 336 с.
 12. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. *Вибрані твори: у 5-ти т.* Київ: Радянська школа, 1976. Т. 3. С. 7–279.
 13. Теоретичні засади виховання національної самосвідомості. Програма спец. курсу і навчальний посібник / за ред. Д. О. Тхоржевського. Київ: ІЗМН, 1998. 150 с.

REFERENCES

1. Zharovska, O. P. (2015). Patriotyczne vykhovannya studentiv v osvith'o-vykhovnomu seredovyshchi pedahohichnoho universytetu. *Candidate's thesis*. Vinnytsya [in Ukrainian].
2. Kurlishchuk, I. (2021). Pedahohichni umovy natsional'no-patriotichnoho vykhovannya student-stva zasobom virtual'noho osvith'oho seredovyshcha ZVO. *Hraal nauky*, 2–3, 449–453 [in Ukrainian].
3. Martyniuk, I. V. (1995). Natsionalne vykhovannia: teoriia i metodolohiia. Kyiv: ISDO, 1995 [in Ukrainian].
4. Na bazi Poltavskoho pedahohichnoho vidkryvsia veteranskyi prostir Plius Plius ++. URL: <http://pnpu.edu.ua/news/na-bazi-poltavskogo-pedagogichnogo-vidkryvsia-veteranskij-prostir-plyus-plyus.html> [in Ukrainian].
5. Osnovy natsionalnoho vykhovannia: kontseptualni polozhennia. M-vo osvity Ukrainy; Umanskyi derzh. ped. in.-t. im. P. H. Tychyny. V. H. Kuzia, Yu. D. Rudenka, Z. O. Serhiichyka (Eds.). (1993). Uman: UDPI [in Ukrainian].
6. Ponomariova, H. F. (2015). Vykhovannya hromadyanskoyi kultury ta patriotyzmu u studentiv vyshchyykh pedahohichnykh navchalnykh zakladiv. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky*, 37, 258–272 [in Ukrainian].
7. Pro vvedennya voyennoho stanu v Ukrayini: Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [in Ukrainian].
8. Systema vykhovannia natsionalnoi samosvidomosti uchniv zahalnoosvitnoi shkoly. D. O. Tkhorzhevskoho (Ed.). (1999). Kyiv: Vydavnychi viddil TDPU [in Ukrainian].
9. Systema osvity: zatverdzheno zakhody shchodo natsionalno-patriotichnoho vykhovannia ditei ta molodi. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sistema-osviti-zatverdzheno-zahodi-shodo-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-ditej-ta-ta-molodi> [in Ukrainian].
10. Stepanets, I. O. (2017). Hromadyansko-patriotyczne vykhovannya studentiv zasobamy osvithnoho protsesu u VNZ. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky*, 40, 172–179 [in Ukrainian].
11. Stepyko, M. T. (2011). Ukrayinska identychnist: fenomen i zasady formuvannya. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
12. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). Sertse viddaiu ditiam. *Vybrani tvory*. (Vol. 1–5); Vol. 3. Kyiv: Radianska shkola, 7–279 [in Ukrainian].
13. Teoretychni zasady vykhovannia natsionalnoi samosvidomosti. Prohrama spets. kursu i navchalnyi posibnyk. D. O. Tkhorzhevskoho (Ed.). (1998). Kyiv: IZMN [in Ukrainian].